

ПЪТЯТ КЪМ СОЦИАЛИЗМА?

ПЪРВИЯТ ПЕТГОДИШЕН ПЛАН ЗА РАЗВИТИЕ НА БЪЛГАРСКОТО СЕЛСКО СТОПАНСТВО

Пенчо Пенчев*

Увод

Приблизително до средата на 20 век селското стопанство е основният сектор в българската икономика. От неговото състояние до голяма степен зависи цялостното развитие на страната и жизнения стандарт на населението, то предопределя някои от главните насоки на стопанската политика, от него зависят публичните финанси, външната търговия и т.н. Поради това то привлича вниманието на българските политици и икономисти, които полагат усилия да го насочат към развитие, което те считат за подходящо, да проучат както спецификите му, така и основните му проблеми.

В известен смисъл периодът от 1919 г. до към средата на 40-те години на 20 век в най-синтезиран вид разкрива различните подходи, които се предлагат от страна на българския политически и интелектуален елит по отношение на селското стопанство и на икономиката като цяло. Съществена част от посочения процес е разработката през 1941 г. на Петгодишния земеделско-стопански план за 1942 – 1946 г., който е подложен на анализ в настоящата статия.

Изследователският интерес към първата българска петилетка е мотивиран от търсенето на отговор на въпроса: „бременна“ ли е със социализъм България преди септември 1944 г.? Зад тази метафорична формулировка се крие една от малкото смислени дискусии в българската стопанско-историческа литература през последните години. Нейният основен проблем би могъл да се преформулира и по следния начин: дали и/или доколко основните тенденции в развитието на българското стопанство през периода след Освобождението (1878 г.) водят към установяване на социалистически политически, стопански и социален режим в страната? Вниманието към първия цялостен план за българското селско стопанство може да внесе яснота и по въпроса дали е възможно икономическото планиране да се ограничи само в един стопански сектор на националната икономика (пък бил той и най-важен към момента)? Основната авторова хипотеза е, че в началото на

* Пенчо Пенчев е д.н., доцент в катедра „Политическа икономия“, УНСС; email: pencho_penchev@gyuvetch.bg

40-те години на 20 век може да се открие тенденция на движение към социализъм.

Проблемите, които се разглеждат в настоящата статия, не са напълно нови за българската стопанско-историческа литература. Най-съществени приноси по изследователския въпрос на статията правят Р. Аврамов и М. Иванов, които защитават противоположни тези. Като изследва внимателно основните пластове на българската икономическа култура и философията на българското икономическо развитие Р. Аврамов смята, че социализмът не е напълно нов за страната. Неговото установяване като практика и като теория след 1944 г. в България е предопределено от типични характеристики на стопанския живот и стопанската философия като колективизъм, от дълбока склонност да се разчита на държавата и др., които са типични за българския стопански живот от Освобождението до 1944 г. Още преди установяването на социалистически режим в страната кредитът е на практика национализиран (Аврамов, 1998: 23; 2001: 144-148). М. Иванов от друга страна, на базата на внимателни иконометрични и политико-икономически изследвания смята, че през втората половина на 30-те години на 20 век българското селско стопанство е започнало да осъществява своя преход към модернизация, който по същество е прекъснат от социалистическата „революция“ през септември 1944 г. (Kopsidis and Ivanov, 2015). Подобна теза може да се открие и в публикации на М. Димитров (Димитров, 2017).

Предлаганата публикация не е първата, посветена на Петгодишния земеделско-стопански план от 1941 г. Непосредствено след като става известно, че в Министерството на земеделието и държавните имоти е разработен петгодишен план двама от най-добрите български аграрикономисти – Наум Долински и Я. Моллов – публикуват своите коментари и наблюдения (Долински, 1942; Моллов, 1943). В тези публикации има интересни и важни елементи, но те страдат от това, че не всички характеристики на плана са публично известни и че дори и да са известни на авторите, поради военновременните условия, те не могат да се публикуват. В изследването си посветено на българската военновременна икономика в условията на Втората световна война Давид Коен прави изложение на някои от основните му елементи, но при оценката и анализа му се движи от постановки, които не са верни. Например той разглежда Плана като „инструмент за осъществяване на германските планове за задържане на България в състояние на земеделска страна“ (Коен, 2002, 52). Постановката може да се оцени като неточна и предвзета, защото в петгодишния план са заложили тенденции, виждания и принципи, които не са нови за българската стопанска политика и нямат нищо общо с германските планове за устройство на „Нова Европа“. От гледна точка на развитието на българската икономическа мисъл и на нейната връзка със стопанската политика приноси по темата имат Н. Неновски

и Р. Андреев (Неновски и Андреев, 2014). Отделни аспекти от разпространението и критиката на идеите за ръководено стопанство и планиране сред българските икономисти са изследвани и от автора на настоящата студия (Пенчев, 2017). Връзката между икономически идеи и тяхното приложение в стопанската политика е относително слабо изследвана в специализираната литература. По-съвременните публикации, които по един или друг начин могат да се свържат с този важен аспект от темата, са посветени на друг период от българската история. От съдържателна гледна точка те са повърхностни, лишени от аналитична дълбочина и не могат да се ползват в теоретичен или методологичен аспект (Саздов, 2012).

Отговорите на поставените изследователски въпроси предопределят и структурата на изложението. Те предполагат ясно дефиниране на понятията, с които се работи; внимателна историческа реконструкция на идеите и теоретичните дебати сред българските икономисти за същността и възможностите за съчетаване на планиране и капитализъм и анализ на основни постановки на Петгодишния земеделско-стопански план. Самият анализ е направен през призмата на предварително формулиран подход. Целта е да се разкрие стопанската философия, която стои в основата му, предпоставките от които се изхожда при разработката му, да се представят и анализират идеите, залегнали в плана. Поради тези особености изложението не се състои от подробен преразказ на съдържанието на плана. Подобен подход не може да допринесе за изясняване на това дали и доколко България се е движила към социализъм преди септември 1944 г., освен това самото съдържание на плана вече е достъпно за широката читателска публика. Добавени са и някои елементи от стопанската мисъл и стопанската политика в условията на Втората световна война, които илюстрират наличието на движение към социализъм, без този социализъм да е марксистки по характера си.

1. Подход и дефиниране на понятията

Отговорът на изследователския въпрос изисква ясно артикулиране на принципните постановки, въз основа на които ще се процедира. Те могат да се представят като динамичен подход и отхвърляне на предопределеността в историческото развитие. Прилагането на динамичния подход означава, че не е възможно да се твърди дали заложените в петгодишния земеделско-стопански план характеристики са или не са социалистически по принцип. Петгодишните планове са типични за сталинския икономически модел, но простото съвпадение на петгодишен план в България през 1941 г. и петилетни планове в страните със сталински модел на социализъм все още не означава, че през 1941 г. България е приела негласно социализма, още по-малко социализма от марксистко-сталински тип. Централното пла-

ниране е типично за социалистическите режими от марксистки тип и за немския национал-социализъм, но то е съвместимо и с режими, които не са социалистически. Основните характеристики на петгодишния план от 1941 г. трябва да се анализират с цел да се установи наличието или липсата на някакво движение към социализъм. Петгодишният земеделско-стопански план синтезира в себе си икономическа философия и идеи, които са се развивали и разпространявали в предходните години, но които са насочени към бъдещето.

То обаче в никакъв случай не е предопределено от никакви неизбежни и неизменни исторически „законови“, отнасящи се до траекторията на всяко обществено-икономическо развитие. Социализмът не е неизбежен етап в историческото развитие, който непременно трябва да се появи от недрата на капитализма. Това твърдение се отнася с пълна сила към България, където към 30-те години на 20 век дори няма напълно установен капитализъм, тъй като голяма част от селското стопанство остава натурално, т.е. изолирано от пазара. В по-общ план, ако се приеме, че развитието на всяко общество преминава през определени етапи, които завършват с установяването на социализъм и впоследствие на комунизъм, то всяка стопанска политика е безсмислена. Когато се противопоставя на движението към социализъм, защото се противопоставя на естествените закони, когато подпомага установяването на социализъм или е неутрална, безсмислието идва от това, че и без да се насърчава социализмът така или иначе ще дойде.

Очевидно отговорът на поставения изследователски въпрос предполага ясно дефиниране на понятията, с които се борави. На първо място сред тях стои понятието социализъм. Дефинициите за това що е социализъм са многобройни. В тях могат да се открият всякакви характеристики, но от икономическа гледна точка адекватно определение за социализъм е липсата на частна собственост върху средствата за производство. Тази дефиниция обединява както привърженици, така и критици на социалистическите идеи (Маркс и Енгелс, [1848] 1999; Mises, [1922] 2012: 20-21). Критерият частна собственост върху средствата за производство е удачен отнасян до промишлени предприятия, занаятчийски работилници, външна и вътрешна търговия, корпорации и т.н.

Прилагането му като лакмус за откриване на социализъм в аграрния сектор обаче е по-скоро проблематично. От гледна точка на поземлена собственост и сред привържениците и сред критиците на социализма липсва единство дали, и доколко тя може да се приеме като средство за производство, подобно на промишлените предприятия, транспортните средства и т.н. Дори привърженици на класическия либерализъм като Хенри Джордж настояват за необходимост от национализация на земята (Автономов и др., 2012: 167-171), а К. Маркс и Фр. Енгелс в *Комунистическия манифест* не уточняват

до колко и в каква степен социализмът предполага съществуване или унищожаване на частната поземлена собственост. По-късно в *Анти-Дюринг* Фр. Енгелс е по-ясен като споменава, че частната поземлена собственост трябва да се превърне в общо владение, при установяването на „една много по-висока, по-развита форма на общо владение...“ (Енгелс, 1950: 160). По отношение на социализма и поземлената собственост много по-ясен е големият опонент на Маркс – Михаил Бакунин. Той е категоричен, че за цялостното освобождение на работническите маси е необходимо земята, заедно с капитала, да стане колективна собственост (Бакунин, 2011: 244-245).

Отделно от това, в практиката на социализма в СССР и в почти целия т. нар. Източен блок откритата национализация на земята присъства ограничено. Тя е заменена с фиктивното използване на кооперативната форма на собственост (Корнай, 1996: 88-94). Посочените мнения и социалистическата практика показват ясно, че възприемането на споменатото определение за социализъм не би могло да доведе до смислен отговор на поставения изследователски въпрос. Очевидно трябва да се потърсят други критерии, въз основа на които да се определи доколко петгодишният план от 1941 г. свидетелства за евентуално движение на България към някаква форма на социализъм.

Полезен подход към ситуацията е да се прецени планът през призмата на това, какво не е социализъм. Колкото повече характеристики на плана могат да се определят като некапиталистически, толкова повече самият план се приближава до социализма. Колкото повече в Плана се търси ограничаване, регулиране или елиминиране на елементи типични за капиталистическото стопанство, толкова повече с него се насърчава движението на българския аграрен сектор, а от там и на цялото общество към някаква форма на аграрен социализъм. При известно (по мое мнение допустимо) опростяване на понятията може да се приеме, че противоположност на социализма е капитализма. А едно от най-ясните работни определения на капитализма е това, че капитализъм означава пазарна икономика (Мизес, 2011: 296). В този смисъл, ограничаването на свободния пазар е движение към социализъм.

2. Исторически и институционален контекст

Един от постоянните мотиви в стопанската политика след Освобождението на България (1879 г.) е стремежът да се навакса изоставането на българската икономика спрямо по-развитите икономики от Централна и Западна Европа. Липсата на достатъчно капитал в частни ръце, ограничените познания за международните пазари и ред други причини предопределят засилената роля на държавата като агент на стопанската модернизация. Това води до създаване на различни държавни структури, които изпълняват функции в

тази посока. Само като илюстрация на тази тенденция, ще споменем, че всички нови министерства, създадени с промени в Търновската конституция, са със стопански функции (Методиев и Стоянов (съст.), 1990: 35-36).

Първите опити за държавна намеса и целенасочено регулиране на икономиката са неуверени и ограничени. Те се изразяват в различни форми на протекционизъм и насърчаване на местното производство, в поемане от страна на държавата на производства и сектори, които не са привлекателни за частната инициатива. До към второто десетилетие на 20 век, без изцяло да се пренебрегва селското стопанство, основните усилия на държавата са насочени към насърчаване на индустрията. Държавната намеса в икономиката от Освобождението до избухването на Балканската война (1912-1913 г.) носи белезите на опит за изграждане на адекватна институционална структура, в рамките на която да се осъществи догонващото стопанско развитие на България. Съвременниците, както и по-късните изследователи обаче отчитат, че в началото на 20 век българските стопански успехи в този план са твърде ограничени (Аврамов, 2001: 5-14; Иванов, 532-534).

След края на Първата световна война (1919 г.) тенденциите за държавна намеса в икономиката се засилват. Самостоятелното управление на БЗНС от 1920 до 1923 г. с неговия популистки и авторитарен уклон ярко демонстрира на политическите играчи в страната необходимостта от специално внимание към селското стопанство. Представителите на политическия елит достигат до извода, че за да спечелят избори или за да укрепят властта си не може да се разчита на насърчаване на индустрията, а трябва да се полагат грижи за селското стопанство и за интересите на масата от дребните собственици. Цялостният преглед на стопанската политика на българските правителства през тези години създава впечатление за постепенно оттегляне на вниманието от насърчаването на индустрията [1] като път за преодоляване на изостаналостта и за съсредоточване към селското стопанство и неговото насърчаване, модернизиране, увеличаване на приходите и т.н. Проблемите, предизвикани от Депресията в края на 20-те и през 30-те години на 20 век и избухването на Втората световна война през 1939 г., също стимулират интереса към сектора.

Друга тенденция, която придобива видимост през този период е, че на държавата, с всичките ѝ институции, административни и законодателни органи, все повече се гледа като на главен играч в икономиката. Нейната регулативна роля се засилва, тя вече не просто подпомага, а в отделни случаи напълно или частично измества частната инициатива. Тя се смята за надкласова, необвързана с интересите на политическия елит и от тази гледна точка в състояние да преодолее недостатъците на капитализма [2]. Още в началото на 20-те години подобно мнение изразява Ал. Цанков, който е изключително влиятелен като икономист и като политическа фигура, понеже

заема поста министър-председател в периода от 1923 до 1926 г. (Penchev, 2014). Избухването на Втората световна война през септември 1939 г. не носи съществени промени във вече широко приетите принципи на стопанска политика. Военновременната обстановка обаче по разбираеми причини подсилва тенденциите към разширяване на ролята на държавата и изтласкване на частната инициатива.

3. Теоретични дебати и практически опити за планиране

Анализите за ролята и значението на планирането се появяват в специализираната икономическа литература в България пред първата половина на 30-те години. Една група влиятелни учени отстоява мнението, че планиране и капитализъм не са съвместими и че, планирането е типична характеристика на социалистическия икономически модел. Те полагат и усилия да изяснят съдържанието и разликата в понятия като планово и регулирано стопанство. Аргументирано зад тезата за невъзможност да се планира в условията на капитализъм застават съпрузите Мара и Иван Кинкел (М. Кинкел, 1933; Ив. Кинкел 1933).

В специална публикация Ст. Бочев отбелязва, че терминът планово стопанство в българския език е това, което във френската литература се приема като *economie dirigee*, в английската – *planned economy*, а в немско-езичната – *planwirtschaft*. Бочев разграничава пет различни типа планово стопанство: А) *наблюдавано*, в което икономиката се управлява от централната банка, посредством лихвения процент; Б) *съсредоточено*, в което икономиката се управлява от картели и тръстове; В) *кооперативно*, при което консуматорите пряко определят какво да се произвежда; Г) *направлявано*, при което държавата е арбитър и регулатор в стопанския живот посредством мита, данъци, субсидии и т.н. и Д) *планирано*, при което средствата за производство са колективизирани (Бочев, 1935). На практика всички видове стопанства без последното са варианти на регулираното стопанство, докато последното е социалистическо. През 1939 г. Т. Владигеров дава относително завършен вид на концепцията за същността на плановото стопанство. Според него то има крайна цел, на която е подчинено и се характеризира с всеостранност на мероприятията, централизация на ръководството и концентрация на властта върху средствата за производство. Владигеров се солидаризира с твърдението на Л. Робинс, че под планово стопанство всъщност се разбира социализъм (Владигеров, 1939: 54-57).

Другата група български икономисти предлага идеи за прилагане на въвеждане плановост в българското общество без да се концентрира в детайли към теоретичния въпрос за възможността от комбиниране между капитализъм и планиране (Кожухаров, 1932; Киранов 1933; Янчулев 1939 и др.)

или се опитват да докажат тезата за съвместимост между капитализъм и плановост (Стоянов, 1934; Станимиров, 1936). От теоретична гледна точка аргументите за съвместимостта са значително по-слаби в сравнение с тези на авторите от първата група. Конкретните предложения за въвеждане на плановост обаче създават впечатление за прагматичност и ангажираност със съществените проблеми на българското стопанство, без да се отива към „отвлечени“ и неподходящи за конкретния исторически момент теоретични дебати. Те са илюстрация на факта, че планирането става все по-популярно сред икономисти и сред различни представители на управляващите елити в страната.

От гледна точка на стопанската политика на българската държава вероятно първият опит за провеждане на планирана държавна намеса и регулиране на индустрията е направен в края на 1934 г. от правителството на К. Георгиев. Наскоро бяха открити и публикувани интересни сведения за разработката от представители на изпълнителната власт на „Петгодишен план за рационализиране на индустрията“. Той е пределно общ и е запазен само в ръкопис. В него се включват задачи като: стабилизиране и рационализиране на съществуващите индустриални предприятия, ограничаване на производства, които нямат достатъчно „национално оправдание, създаване на нови предприятия за производства, които се определят от стопанската структура на страната „от националните интереси и вносно-износната политика на държавата“, насърчаване на свободните капитали към участие в такива предприятия и ограничаване на инвестирането в производства без „стопанско или национално оправдание“, принудително картелиране на индустриални предприятия, установяване на ценз за ръководните лица в индустриалните предприятия и т.н. Отделно от това е предвидена разработване на отделни планове за развитието на различните промишлени отрасли в страната [3] (Димитров, 2014: 196-197). До реални действия, свързани с приложението на този план обаче не се достига, вероятно поради политическата нестабилност и честата смяна на правителства след деветнадесетомайския преврат.

В хода на Втората световна война идеите за планиране и засилване на цялостния държавен контрол се преплитат с практическите нужди за преминаване на стопанството на военновременни релси. За тази цел са приети и влизат в сила важни закони, създават се институции като Дирекция за гражданска мобилизация и Главно комисарство за военновременното стопанство, с широки правомощия за намеса в стопанския живот (Петров, 1999: 73-85).

В края на 1941 г. е завършен Общ идеен план за електрификация на България, според който изградените далекопроводи трябва да са държавна собственост, а електропроизводството и електроразпределението може да

се оставят на частна или обществена инициатива (Пенчев, 2009: 232-235). Идеите за планиране в индустрията стават част от преговорите на българската страна с представители на Германия за координиране на стопанското развитие на двете страни през 1941 г. В протоколите от заседанията на Българо-германските индустриални подкомисии се отбелязва, че двете страни са се споразумели за изработване на общ план за българската химическа индустрия. Ръководни принципи на този план са съобразяването с интересите на двете договарящи се страни „с оглед на общеевропейските интереси“, като се достигне до разумно интензифициране на химическата индустрия в България. В края на 1941 г. започват предварителни проучвания за този план, които включват установяване на рентабилността на отделните подотрасли през последните години и проучване на възможностите за по-нататъшно изграждане на химическата промишленост в страната [4]. Планирането в условията на Втората световна война също не достига до никакви по-конкретни резултати, но все пак е очевидно, че в този случай то явно е свързано с опита на българското стопанство да се интегрира в икономическото пространство на нацистка Германия.

Отново в хода на войната са изказани в пожелателна форма мисли за необходимостта от разработване на план и за българската индустрия, в който да се набележат основните стратегически посоки на нейното развитие (Ранков, 1942: 10). Индустриалното планиране обаче си остава само в зародиш. Това от една страна, е резултат от честите политически промени и от нестабилната външнополитическа обстановка. От друга страна обаче, неуспехите на индустриалното планиране би трябвало да се свържат с факта, че след края на Първата световна война българските правителства постепенно концентрират вниманието си върху селското стопанство.

4. Петгодишният земеделско-стопански план от 1941 г.

Израз на засиления държавен интерес към стопанските и социалните проблеми на селското стопанство е разработката на детайлния Петгодишен земеделско-стопански план през 1941 г. Той се отнася за основните насоки на държавната политика в сектора за периода 1942-1946 г. Доказателство за това е обстоятелството, че разработката на Плана става по инициатива на тогавашния министър на земеделието и държавните имоти Д. Кушев. Той назначава специална комисия в състав от 16 души, която в продължение на шест месеца разработва плана. Основните принципи, на които се базира работата на комисията са два: а) селското стопанство се намира в центъра на националния стопански живот; земеделскостопанската политика трябва да се развива в тясна връзка с общата стопанска политика на държавата и б) да се осигури благоприятното развитие на селското стопанство като се задово-

лят нарасналите нужди на вътрешното потребление и да се осигурят излишъци за износ. В състава на комисията влизат висши държавни чиновници от Министерството на Земеделието и държавните имоти (МЗДИ) и от други министерства и държавни институции, които имат отношение към селското стопанство като Иван Георгиев (главен секретар на МЗДИ), д-р Т. Калинов (началник на стопанското отделение при МЗДИ), Й. Ковачев (директор на земеделието, скотовъдството и земеделското образование към МЗДИ) и др. Привлечени са и представители на академичните среди като проф. Иван Странски (декан на Агрономо-лесовъдния факултет на СУ) и доц. д-р Ст. Спасичев от Държавното висше училище за финансови и административни науки (План, I, 1, Предговор) [5].

Планът се състои от три части – първата е посветена на земеделието, втората на гориге, а третата – на бита на селските жители. Първата част е разделена на 9 книги, които обхващат проблеми като състоянието на земеделското стопанство, структурните задачи пред неговото планово развитие, планиране на растителното производство, планиране на животновъдното производство, планиране на земеделската индустрия и обществените строежи, земеделско-стопанско райониране, финансиране на мероприятията и стопанския ефект от тях, пласмент и цени и данъци и кредит. Част втора и трета не са разделени на отделни книги, а са събрани всяка от тях в по едно книжно тяло. Част втора е посветена на днешното състояние на горското дело, предстоящите мероприятия по горите и лова и очакваните резултати в отделните области на горското дело. Отделните структурни единици на трета част са посветени на мерките за повдигане на общата и специална култура на селското население, за подобряване на храната, облеклото, жилището, хигиената и уредбата на селския дом и двор, на благоустройството и „разхубавяването“ на селата и на финансирането на всички предвидени мероприятия.

Любопитен детайл е това, че на всички отпечатани книжни тела на плана е отбелязано, че те са проект и че съдържанието е „строго поверително“. Навярно екстремните военновременни условия донякъде оправдават това, че разработката на 16-членната комисия не е предвидена за широко обществено обсъждане. Достъпът до нейното съдържание е ограничен до относително ограничен кръг от лица, преценявани от държавната власт като компетентни. Извън военновременните съображения за секретност обаче може да се направи и друг извод. Очевидно част от философията на авторите на Плана е виждането, че малък брой от компетентни лица са в състояние да насочват и организират живота на масата от българското население по-добре от всеки индивидуален участник в стопанския живот. В този си аспект Планът не се отличава от цялостната атмосфера на ограничаване на стопанския либерализъм, която е типична за периода между двете световни войни.

От съдържателна гледна точка Петгодишният земеделско-стопански план съдържа систематизирана информация за състоянието на поземлената собственост, на основните селскостопански производства, която на места е съпроводена с ретроспекции, които проследяват развитието им през предшестващите години, в някои случаи и десетилетия [6]. Планът се базира на добре известния факт за дребнособственическият характер на българското земеделие, за неговата разпокъсаност и наличие на огромна за мащабите на страна скрита безработица и т.н. Предлаганите мерки за модернизация на селското стопанство са добре познати в стопанската политика на България от междувоенния период. Те се състоят в раздаване на безлихвени за кредитополучателите кредити, субсидиране и изкупуване на продукцията от държавата, държавни мерки за производство на разсадъчен материал, за растителна защита, комасация, изграждане на мелиоративни съоръжения и т.н. [7] Вероятно най-важната идея на плана е да се осигури достатъчно земя на безземелните и малоземелните селски домакинства. Тя също не е нова и оригинална, защото поземлената реформа, осъществена от в началото на 20-те години на 20 век е движена от същите мотиви. С оглед осъществяването на това е установена необходимост от 18 млн. дка земя. Според преценката на авторите на плана, те са достатъчни, за да се създадат жизнеспособни стопанства, като за такива се приемат стопанствата с 50 дка земя. Именно този цел на плана обаче е неосъществима, макар че това никъде не е ясно декларирано. Подробните изчисления показват, че новата обработваема земя, която може да се вкара в стопански оборот е ок. 12, 65 млн. дка (План, I, 2, с. 10). Още от тук става ясно, че мерките предвидени в плана, дори и да се изпълнят в своя цялост, няма да могат да разрешат основни стопански и социални проблеми в страната.

В плана могат да се открият две характеристики, които на пръв поглед изглеждат противоположни. От една страна основна предпоставка за осъществяване на плана е приетата от неговите автори „аксиома“ за изостаналостта на българското селско стопанство и това, че „нашият земеделски стопанин е твърде непросветен“ (План, I, 4, с. 67). В този аспект картината на българското селско стопанство, която е дадена в разглеждания документ, е без всякакви илюзии. Добивите от единица площ в българското селско стопанство са по-ниски в сравнение с тези на напредналите страни, механизацията е по-слаба, борбата с различните болести и неприятели е с по-ниски резултати от тези в Западна Европа и т.н. (План, I, 3, с. 52; 4, с. 113 и др. От друга страна в плана се откриват ясни националистически мотиви, както в общите принципи от които се изхожда при разработката му, така и в някои от предвидените конкретни политики. Например в плана е предвидено заселване на българи професионални риболовци по крайбрежието на Черно море с оглед национализирането на района (План, I, 4, с. 104). Про-

тиворечието между двете характеристики е по-скоро привидно, отколкото същностно. От една страна, фокусирането върху (безспорно съществуващите) недостатъци на българското селско стопанство оправдава намесата на българската държава и налагането на планирането като принцип. От друга страна обаче, тази политика е израз на стопански национализъм, каквато е и характеристиката на политиката на принудително заселване на българи в места и региони, където те са малцинство.

В плана могат да се срещнат интересни констатации за състоянието на българското стопанство, които не са достатъчно известни. Те заслужават самостоятелно проучване, защото биха могли да дадат допълнително осветление на причините за забавеното икономическо развитие на България през периода след Освобождението. На първо място заслужава да се отбележи констатацията, че поземлената собственост в страната е несигурна и свързана с много спорове относно граници на имоти (План, I, 2, с. 9-10). Поставена в светлината на постиженията на т. нар. нов институционализъм тази несигурност на поземлената собственост в България е едно от възможните и пренебрегвани обяснения за липсата на впечатляващо развитие на селското стопанство на страната. Друга интересна констатация е направена част втора, където е отбелязано, че обявяването на дивеча за държавна собственост води до неговото рязко намаляване (План, II, с. 37). Това е типично проявление на т.нар. *tragedy of the commons*. При все това трябва да се отбележи, че тези констатации са по-скоро изключение от общия дух на плана. Всъщност в него не могат да се открият дори намеци или подозрения за това, че държавата в лицето на нейните служители може да има свои интереси, които може и да не съвпадат с интересите на производителните слоеве от обществото.

5. Земеделско-стопанският план като път към социализъм?

При анализа на земеделско-стопанския план през призмата на поставения изследователски въпрос не трябва да се забравя, че към момента на неговата разработка почти 95% от земята в страната е частна собственост, а в плана формално (в повечето случаи и фактически) не е предвидено нейното премахване, насилствено колективизиране или директно ограничаване (План, I, 2, с. 7).

Както вече беше посочено обаче този критерий не е достатъчно адекватен за установяване на някакви тенденции към социализъм. Именно по тази причина би следвало да се установят онези характеристики на плана, които са анти-капиталистически и дали те имат адекватно противодействие от провеждане на про-пазарни мерки в българското селско стопанство. Балансът между анти-пазарните и пропазарните политики би могъл да даде

отговор на въпроса дали чрез предвидените мерки и политики българската икономика се движи към установяване на някаква форма на социализъм.

Внимателният анализ на основните постановки на петгодишния земеделско-стопански план води до установяването на четири групи анти-капиталистически мерки, идеи и политики:

А) *Критично отношение към пазара и конкретни пазарни механизми.* В плана ясно е заявено критично отношение към свободната търговия с тютюневи изделия, с нейните отрицателни прийоми и създаването на хаос на пазара. Именно поради това е предвидено задълбочаване на централизацията на покупките на тютюн (План, I, 3, с. 26). Друг акцент в плана е твърдението за вредната роля на посредниците, които намаляват печалбата на земеделските и животновъдни производители. Именно по тази причина са предвидени мерки за тяхното ограничаване, и по възможност за пълната им изолация, от досег с производителите. В този план може да се тълкува и виждането за необходимост от въвеждане на справедливи цени, като под справедливи не се разбират пазарно установените, а такива, които са отражение на вложения труд и капитал (План, I, 3, с. 20; 8, с. 13). Всъщност по отношение на ценообразуването във философията на самия план има известно противоречие. Когато се анализират цените на тютюна, веднъж се говори, че те трябва да се съобразяват с три компонента. Това са: производствените разноски, жизнените нужди на производителите и тенденциите на вътрешния и международния пазар. Малко по-нататък обаче за основни компоненти при формирането на цените на тютюна са посочени само вложения труд и капитал (План, I, 3, с. 20). Във второто твърдение липсва пазарния компонент (тенденциите на вътрешния и международния пазар). И в двата случая обаче за образуването на цените се изхожда от силно влияние на социални принципи, които могат да се отнесат към трудовата теория за стойността и средновековната концепция за справедливата цена. Отново израз на антипазарно мислене е видим в твърдението, че поради нарастналото търсене на нискокачествени тютюни през последните години, българските тютюнопроизводители се ориентирали към производство на това, което се търси. Авторите на плана недвусмислено заявяват, че това по същество пазарно поведение не трябва да се допуска (План, I, 3, с. 14). Създаването на редица държавни монополи цели ограничаване на конкуренцията и също може да се приеме като мярка, целяща ограничаване на пазарните механизми. Категорично и ясно в тази посока действат предвидените за създаване млечни централи, които са кооперативни и трябва да имат държавно гарантиран монопол за снабдяване на населението в определени региони с мляко и млечни продукти (План, I, 5, с. 68).

Б) *Решаваща роля на държавата и държавната стопанска инициатива.* Тази характеристика на плана присъства пряко или косвено във всичките

му части. В много редки случаи се предвижда държавната инициатива или стопанска дейност да подпомага частната, обикновено на частната инициатива се разчита в отделни случаи да подпомага държавните стопански мероприятия и то ограничено. Например в частта, посветена на животновъдството, се отделя особено внимание на ролята на държавните стопанства за отглеждане на расови животни за разплод. Само защото авторите на плана преценяват, че държавните стопанства няма да са в състояние да произведат необходимото количество животни за разплод е заявено, че в производството на такива могат да бъдат ангажирани и частни стопанства (План, I, 4, с. 15). В плана има и директно изказани намерения за ограничаване на частната стопанска инициатива и за разширяване на държавната собственост. Така в частта, посветена на земеделската индустрия, е ясно заявено, че ще се ограничава дейността на частните предприятия за преработка на фураж (План, I, 5, с. 14). В частта, посветена на горите, се отдава явно предпочитание на държавната пред общинската и частната собственост. По тази причина е предвидена национализация на общинските гори в новоосвободените земи в Македония, Тракия и Добруджа, национализиране на големи частни гори, основаване на пет държавни дъскорезници и т.н. (План, II, с. 47, 53, 61). Категорично в полза на държавния монопол са вижданията в областта на външната търговия. Това е оправдано и от факта, че в Германия и Италия, които са основни външнотърговски партньори на България, външната търговия е в ръцете на държавни органи. Така всъщност моделът на големия партньор се налага и върху по-малкия партньор във външнотърговския обмен (План, I, 8, с. 6). Намесата на държавата в частното стопанство достига до там, че за държавните органи е предвидено да определят най-подходящия брой и вид домашни птици, които да се отглеждат от всяко селско домакинство (План, I, 4, с. 59). Понякога при опита да се оправдае засилената роля на държавата се достига до напълно парадоксални изводи. Изостаналостта на бубарството в страната и слабото развитие на риболова се обясняват с невъзможност на държавата да установи по-ефикасен контрол върху тях (План, I, 4, с. 89-90, 102).

В) *Неомеркантилизъм*. Като стопанска политика меркантилизмът доминира в Западна Европа през периода 16-18 век, а впоследствие неговите принципи са подложени на основателна критика от страна на класическата политическа икономия и от редица други икономисти. Под влияние на Първата световна война обаче, и най-вече на Депресията от 30-те години на 20 век, някои от неговите принципи отново се съживяват и намират практически приложения и теоретични оправдания. Под неомеркантилизъм се разбира опитът да се ограничи вносът и да се увеличи износът на определени стоки, да се изолира, в рамките на възможното, националната икономика от влиянията на международната пазарна конюнктура, да се насърчи местното

производство и т.н. Едно от основните принципни положения на плана е стремежът да се задоволи преди всичко вътрешното потребление и да се ограничи вноса на различни стоки и суровини в България. При анализа на състоянието и перспективите пред овцевъдството в страната е установено, че въпреки голямото му разпространение България продължава да внася вълна – положение, което е оценено отрицателно, и за чиято промяна са предвидени разнообразни мерки (План, I, 4, с. 76). Предвидено е увеличаване на площите, посветени на зърнени храни, памук, влакнодаен лен, коноп, ориз, захарно цвекло, овощни градини и т. н. с оглед най-вече задоволяване на вътрешната консумация от съответните продукти (План, I, 1, с. 35). Предприетите мерки за насърчаване на пчеларството също се оправдават най-вече с необходимостта от задоволяване на вътрешните потребности на страната от мед (План, I, 4, с. 85). Също така във вижданията за развитието на земеделската индустрия се дава приоритет на тази, която обслужва вътрешния пазар и не се обръща сериозно внимание на експортно-ориентиранията производства (План, I, 5, с. 75). Намаляването на вноса и задоволяването на вътрешните потребности се приема като главна цел и на мероприятията в горското стопанство (План, II, с. 29, 35). Към неомеркантилистките мерки с известна условност може да се причисли и отбелязаната в плана необходимост от вътрешна колонизация (включително и насилствена) на страната, т.е. от заселване или преместване на хора, с оглед на нуждите на развитието на всички региони от страната (План, I, 1, с. 34).

Г) *Колективизъм*. Една от най-лесно разграничилите характеристики на петгодишния земеделско-стопански план е това, че почти във всичките му части се дава предпочитание на колективистичните стопански форми и дейности. Интересите на отделните личности или фирми са оставени на заден план и често изобщо не се обсъждат. Понякога дори е предвидено директно спрямо тях да се прибегва до насилие. Конкретни мерки срещу частните стопани са предвидени и за собствениците на породисти женски животни. Те трябва да се заставят да ги използват правилно (План, I, 4, с. 18). Колективизмът се изразява в много форми, но може би най-често срещаната е предпочитанието и насърчаването на различни кооперации и дружества като двигатели на модернизационни мерки. Обикновено дейността на кооперации и дружества в тази посока се етикетира като „обществена инициатива“. Самата обществена инициатива обаче е под прекия контрол на държавата и не се развива като спонтанна и доброволна дейност от различни земеделски или животновъдни производители. Израз на превръщането на доброволните обществени организации в придатък на държавната стопанска политика е декларираното в плана, че МЗДИ ще подпомага с парични помощи „онези птицевъдни дружества и организации, които развиват усиlena и полезна културно-просветна и стопанска дейност“ (План, I, 4, с. 68).

По същия начин се насърчават обществени инициативи и в областта на земеделските индустрии (План, I, 5, с. 9-10), на производството и снабдяването със семена за посев и разсад, на добитък за разплод, водните синдикати и т.н. Самият факт, че се прибегва до планиране, означава, че наличието на доброволност и спонтанност при формирането на различни дружества, минава на заден план. Например в плана е предвидено с по колко трябва да се увеличават коневъдните дружества през всяка от годините на петилетката (План, I, 4, с. 16). Ако обаче дружествата са доброволни, то не е възможно те да влязат в някакъв план на държавна институция.

Нито една от посочените групи антикапиталистически мерки, идеи и политики сама по себе си не означава непременно стремеж към налагане на някаква форма на социализъм. При тяхната оценка обаче трябва да се има предвид, че те не са самостоятелни, а са част от цялостен план, т.е. предвидени са да действат в комбинация и по този начин взаимно се подсилват. Главният резултат от това, без непременно да е декларирано в плана, е наистина ускоряване на бягството от капитализма, което от своя страна може да се оцени и като движение към социализъм. При оценката на антикапиталистическите мерки, предвидени в плана, трябва да се има предвид и фактът, че по начало за целия регион на Източна и Югоизточна Европа „още не е пуснала корени капиталистическата идея на прогреса“. Съвременниците твърдят, че към пазара е била обвързана една относително малка група от едри поземлени собственици. В резултат на поземлените реформи след Първата световна война и на Депресията от 30-те години връзката с пазара е на практика унищожена (Долински, 1933: 289).

Косвено потвърждение на изказаното тук твърдение е обстоятелството, че предвидените в Плана мерки, които обвързват българското селско стопанство с пазара/капитализма са по-скоро декларативни и твърде слаби. Например при обсъждането на мерките, предвидени в свиневъдството, които не се отличават съществено от цялостния общ дух на Плана, все пак се отбелязва, че то е един от най-интензивните скотовъдни отрасли, който бързо и лесно се приспособява към нуждите на чуждите и местните пазари. Като главна причина за слабото развитие на зайцевъдството в България се сочи липсата на установен пазар за неговите продукти (План, I, 4, с. 53, 75-76). При обсъждането на възможностите за кредитиране на селското стопанство се отбелязва, че леснодостъпният кредит ще му даде възможност да се възползва от всички благоприятни колебания на конюнктурата (План, I, 1, с. 49). В общи линии за съвременниците, и най-вече за колегите си в Министерския съвет, министър Д. Кушев е не толкова представител на някакво социалистическо крило, а изразител на „дружбащина“, т.е. доближаващ се до радикалните дребно-буржоазни принципи на БЗНС и Александър Стамболийски (Филов, 1990: 401).

7. Други жалони по пътя към социализма

Освен планирането и ограничаването на пазара в селското стопанство в българската икономика, за времето на Втората световна война могат да се открият още няколко сигурни признака за настъпването на социализма. Един от тях е на практика пълното национализиране на кредита, което е установено от Р. Аврамов (2001).

Ограничаването на частната стопанска инициатива обаче засяга и други предприятия и сектори. С началото на Втората световна война се създават благоприятни условия за ликвидиране на концесията белгийското Електрическо дружество за осветление на София. От август до ноември 1939 г. българското Министерство на обществените сгради, пътищата и благоустройството налага на директора на дружеството Рене Кастерманс 13 глоби на обща стойност 152 000 лева. Те имат нескритата цел да принудят дружеството да се откаже от концесионните си права. На 44-та си редовна сесия Софийската търговско-индустриална камара настоява държавата да откупи електроцентралите на концесионери, чиито концесионен договор е изтекъл. В крайна сметка започват преговори между Столичната община и белгийското дружество. Те завършват със споразумение, според което белгийското дружество отстъпва на Столичната община всичките си електрически централи, далекопроводи, мрежи, съоръжения и други материални и нематериални активи срещу 83 млн. белгийски франка (Пенчев, 2009: 242-243). Понеже изплащането на тази сума не е по силите на общината се намесва държавата. На 10 юли 1941 г. Народното събрание гласува специален закон, с който се разрешава на Столична община да сключи заем от БНБ за уреждане на отношенията с белгийското дружество (Държавен вестник, 19 юли 1941 г.р бр. 156).

Изтласкването на чуждия капитал от страната донякъде е разбираемо и в общия дух на стопански национализъм, който господства в страната. То обаче е и поредно свидетелство за това, че частната собственост бавно и системно се изтласква от икономическия живот на страната. Ограниченията не засягат само чуждата частна собственост. Големи кооперативни стопански инициативи са подложени на директна национализация. През 1943 г. финансовото положение на синдиката „Въча“ (за производство на електроенергия) натрупва дългове за над 1.3 млрд. лева. В Народното събрание е внесен законопроект за национализацията на кооперативното предприятие. Показателно за настроенията сред народните представители е позицията на депутата Ив. Йотов, който се обявява против законопроекта. Той обвинява правителството, че не посяга на частни предприятия като АД „Гранитоид“, а на кооперативни и така засяга интересите на широки маси от населението (Стенографски дневници, 1943: 218-224, 585-586). В крайна сметка съпротивата срещу национализации

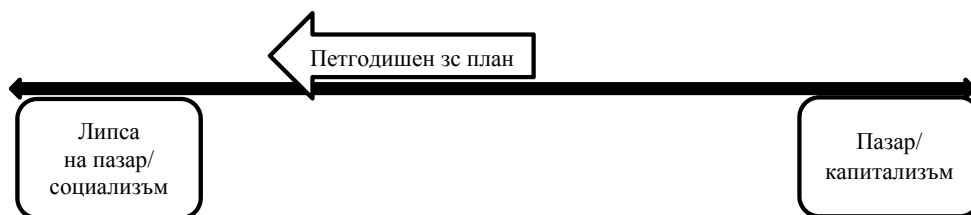
ята не е успешна и в началото на 1944 г. синдикатът „Въча“ е законово одържавен (Държавен вестник, 8 май 1944 г., бр. 93).

Освен конкретните актове на засилване на държавната собственост се увеличават и теоретичните разработки в полза на социализма, но не от марксистки тип. Най-изявен автор, който работи в тази посока е бившият министър-председател и професор по политическа икономия Александър Цанков. През 1940 г. той пише, че избухналата война е „грандиозна революционна епоха, може би много по-грандиозна, отколкото английската и французката революции“. Същността на новата революция се състояла в нова, че капитализмът си отива. Цанков е категоричен: „Като нов обществен строй, който иде аз смятам, че е социалистическият строй, социализмът, не марксизмът, не болшевизмът.“ (Цанков, 1940: 571, 577). Като пример за такъв нов социалистически строй Цанков сочи националсоциалистическа Германия и фашистка Италия. Подобни идеи Ал. Цанков развива в парламентарна реч през ноември 1941 (Стенографски дневници, 25 ОНС, III РС, 13 зас.) и в специална книга със заглавие *„Трите стопански системи. Капитализъм, комунизъм и националсоциализъм“* издадена през 1942 г. Той отбелязва, че стопанската система, изградена в СССР, по същество е бюрократизиран държавен капитализъм, докато за първообраз на социализма се сочи Германия. Основни характеристики на социалистическото общество там, според Цанков са: въвеждането на 4-годишните планове, покровителството на земеделското производство, ограничаването на частния интерес и съгласуването му с обществения, разпределение на богатата на базата на участието и заслугите, нормирането на печалбата от страна на държавата и т.н. Той декларира, че частната инициатива няма да бъде изместена от стопанския живот и че частната собственост ще е „осветен“ принцип на новото социалистическо общество. Тези думи фактически се обезсилват от пояснението, че частната собственост ще бъде поставена в служба на обществения интерес и общественото благосъстояние. В крайна сметка Цанков е категоричен, че държавата ще е първостепенен фактор в икономическия живот, който от своя страна „ще бъде под режима на ръководеното и направляваното стопанство“. Въз основа на германския националсоциализъм Цанков предвижда изграждането на Нова Европа, в която социализмът ще бъде национален, а не интернационален (Цанков, 1942). Пропагандата на идеите на националсоциализма окончателно компроментира Цанков като учен и като политик, тя обаче ясно свидетелства за това, че настъплението на социализма не се ограничава само до петгодишния земеделско-стопански план и до национализациите. Тя си има свое теоретично оправдание.

Резултати и заключителни бележки

Петгодишният земеделско-стопански план потвърждава теоретичните анализи, в които се твърди, че планиране и капитализъм не са съвместими и че въвеждането на плановост изисква възможност на държавата да наложи волята си над мнозинството от участниците в стопанския живот. Планът по същество е политическо решение на стопански проблеми – получава се така, че политиката замества, а не подпомага функционирането на пазара. А ограничаването и заместването на пазара (капитализма) разкрива тенденции към социализъм. Тези тенденции се потвърждават също така от стопанската политика в други сектори на икономиката и от теоретичните концепции на проф. Александър Цанков. Така изказаната в началото хипотеза може да се приеме за потвърдена.

Фигура 1 визуализира мястото на петгодишния земеделско-стопански план по оста социализъм – капитализъм.

Фиг. 1. Мястото на петгодишния земеделско-стопански план в дихотомията социализъм – капитализъм

Тенденцията на движение към социалистически тип икономика, която се съдържа в плана не е изолирано явление. Тя по-скоро отразява ускоряването на движението към социализъм в страната.

Тази тенденция обаче в никакъв случай не може да се приеме като необратима или като реализация на някаква предварително установена универсална схема на развитие. На първо място, защото планът е отхвърлен и не се превръща в документ, който определя насоките на развитие на селското стопанство. Движението към социализъм е повлияно, и в известен смисъл изкривено, от военновременните условия в които е разработен анализираният документ. Те предполагат ограничаване на свободния пазар и засилване на държавния контрол върху икономиката. Не трябва да се пропуска и факта, че установяването на социалистически режим в България е свързано с важни външнополитически фактори, най-съществен от които е навлизането на Червената армия през септември 1944 г. и свързаните с това вътрешнополитически промени.

Анализът на съдържанието на петгодишния земеделско-стопански план от 1941 г. и неговото поставяне в контекста на институционалното и интелектуално развитие на България през 30-те и 40-те години на 20 век не дават основание за категоричен отговор на въпроса „бременна“ ли е България със социализъм преди септември 1944 г. Метафората с бременността, както всяка метафора, има своите плюсове и минуси. От една страна, тя дава възможности за популяризиране, разнообразяване и съживяване на сериозните и (понякога) скучновати академични дебати. От друга страна обаче, внушенията, които носи често отдалечават разговора от неговата същност. Ето само някои от възможните отклонения – живо същество ли е социализмът, че да е необходима бременност за раждането му и евентуалното унищожаване на фетуса може ли да се смята като престъпление или грях?

Това, което може да се твърди въз основа на петгодишния план е, че установяването на социалистически стопански модел в България в никакъв случай не е изненада, а принципни характеристики на този модел се подкрепят дори и от хора, които не са политически социалисти. Петгодишният план е илюстрация на съществуващо в българското общество гравитационно притегляне към социализма, като самият той посредством заложените в него политики има потенциала да ускори това движение. Факт е обаче също така, че планът среща съпротива по различни причини от различни обществени групи и в крайна сметка не е приложен.

Първият петгодишен план за българското селско стопанство открива и някои нови перспективи за изследване. Заслужава да се продължи анализа и открояването както на силите, които действат в посока на движение към социализъм, така и на техните противодействащи сили. Отхвърлянето на петгодишния земеделско-стопански план също носи нови изследователски въпроси. То сякаш показва, че е изключително трудно да се съгласуват разнообразните интереси на отделните стопански сектори и съсловия в рамките на един държавен документ. Явно селското стопанство, въпреки че е основният сектор на българската икономика, не се поддава на цялостно планиране, а самото планиране не би могло да се ограничи само в този сектор.

Бележки:

[1] Това в никакъв случай не означава напълно изоставяне на индустриалната политика. Просто акцентът се поставя все повече върху пренебрегваното преди Първата световна война селско стопанство.

[2] Подробности за отношението на държавата към икономиката в периода между двете световни войни виж у: Димитров, 2014.

[3] Заслугата за откриването и научното популяризиране на този план принадлежи на М. Димитров, на когото изказвам благодарности за помощта при осигуряването на допълнителна информация относно съдържанието на плана. ЦДА, ф. 231к, оп. 3, а.е. 12, л. 167-168.

[4] НБКМ, БИА, ф. 279, а.е. 68, л. 1-9; а.е. 69, л. 25

[5] При по-нататъшното отбелязване на някои от елементите на Плана ще се подхожда по следния начин – на първо място с римски цифри ще се отбелязва, коя част от документа се цитира, след това с арабски цифри ще се отбелязва коя от книгите се цитира и накая съответна страницата или страници.

[6] Виж например написаното за развитието на коневъдството в страната – План, I, 4, с. 35.

[7] За субсидиите виж например – План, I, 3, с. 100, 105; I, 4, с. 66 и др.

Първични източници:

ЦДА, ф. 231к, оп. 3, а.е. 12

НБКМ, БИА, ф. 279, а.е. 68; а.е. 69

Държавен вестник, 1941 г., 1944 г.

Петгодишен земеделско-стопански план 1942-1946. София, 1941.

Стенографски дневници на XXVОНС, III РС, 1941 г.; V РС, 1943 г.

Референции:

Аврамов, Р. (1998), Неосъщественият консервативен манифест в България. Встъпителна студия в: Ст. Бочев. Капитализмът в България. Икономически текстове (1911-1935) и лични спомени. София: фондация „Българска наука и култура“.

(Avramov, R. 1998, Neosashtestveniyat konservativen manifest v Bulgaria. Vstapitelna studia v: St. Bochev. Kapitlizmat v Bulgaria. Ikonomicheski tekstove (1911-1935) i lichni spomeni. Sofia: fondatsia „Balgarska nauka i kultura“.)

Аврамов, Р. (2001), Стопанският XX век на България. София: Център за Либерални стратегии.

(Avramov, R. 2001, Stopanskyat XX vek na Balgaria. Sofia: Tsentar za Liberalni strategii.)

Бакунин, М. (2011), Държавност и анархия. София: Изток-Запад. (Bakunin, M. (2011), Darzhavnost i anarhia. Sofia: Iztok-Zapad)

Бочев, С. (1935), Планово стопанство. Списание на Българското икономическо дружество, XXXIV, 1, с. 16-28.

(Bochev, S. 1935, Planovo stopanstvo. Spisanie na balgarskoto ikonomicheskoto druzhestvo, XXXIV, 1, s. 16-28.)

Владигеров, Т. (1939), Ръководеното стопанство. Теория и практика. Принос към проучването на тенденциите на съвременното стопанство и на стопанската политика. София: печатница „Одеон“.

(Vladigerov, T. 1939, Rakovodenoto stopanstvo. Teoria i praktika. Prinos kam prouchvaneto na tendentsiite na savremennoto stopanstvo i na stopanskata politika. Sofia: pechatnitsa „Odeon“.)

Димитров, М. (2014), Държавата и икономиката в България между двете световни войни 1919-1939 г. София, Издателски комплекс – УНСС.

(Dimitrov, M. 2014, Darzhavata i ikonomikata v Bulgaria mezhdu dvete svetovni voyni 1919-1939 g. Sofia, Izdatelski kompleks – UNSS.)

Димитров, М. (2017), Ролята на държавните банки в икономиката на България в периода между двете световни войни (моделът на българската икономика през 30-те години на XX век). Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания. Т. 2, Разнообразието в българското стопанско-историческо развитие. Варна, 2017, с. 192-213.

(Dimitrov, M. 2017, Rolyata na darzhavnite banki v ikonomikata na Bulgaria v perioda mezhdu dvete svetovni voyni (modelat na balgarskata ikonomika prez 30-te godini na XX vek). Izvestia na Tsentara za stopansko-istoricheski izsledvania. T. 2, Raznoobrazieto v balgarskoto stopansko-istoricheskoto razvitie. Varna, 2017, s. 192-213.)

Долински, Н. (1933), Аграрна политика. Варна: печатница „Войников“.

(Dolinski, N. 1933, Agrarna politika. Varna: pechatnitsa „Voynikov“.)

Долински, Н. (1942), Петгодишният земеделски стопански план. Архив за стопанска и социална политика, г. XVII, кн. 3, юни 1942, с. 161-179.

(Dolinski, N. 1942, Petgodishniyat zemedelski stopanski plan. Arhiv za stopanska i sotsialna politika, g. XVII, kn. 3, yuni 1942, s. 161-179.)

Енгелс, Фр. (1950), Анти-Дюринг. Превратът в науката извършен от господин Ойген Дюринг. София: издателство на Българската комунистическа партия. (Engels, Fr. 1950, Anti-Dyuring. Prevratat v naukata izvarshen ot gospodin Oygen Dyuring. Sofia: izdatelstvo na Balgarskata komunisticheska partia.)

Иванов, М. (2012), Брутният вътрешен продукт на България (1870-1945). София: Сиела. (Ivanov, M. 2012, Brutnyat vatreshen produkt na Bulgaria (1870-1945). Sofia: Ciela.)

Кинкел, Ив. (1933), Възможно ли е планово стопанство при економическата сисетма на капитализма? Архив за стопанска и социална политика, г. VIII, 3, с. 189-208.

(Kinkel, Iv. 1933, Vazmozhno li e planovo stopanstvo pri ikonomicheskata sisetma na kapitalizma? Arhiv za stopanska i sotsialna politika, g. VIII, 3, s. 189-208.)

Кинкел, М. (1933). Планово стопанство и капитализъм. Списание на Българското икономическо дружество, 7, с. 415-419.

(Kinkel, M. 1933, Planovo stopanstvo i kapitalizam. Spisanie na balgarskoto ikonomicheskoto družhestvo, 7, s. 415-419.)

Киранов, Пр. (1933), Идеи за стопанско организиране (стопански план) за България. София: Държавна печатница.

(Kiranov, Pr. 1933, Idei za stopansko organizirane (stopanski plan) za Bulgaria. Sofia: Darzhavna pechatnitsa.)

Коев, Д. (2002), Военновременната икономика на България 1939-1944. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.

(Koen, D. 2002, Voennovremennata ikonomika na Bulgaria 1939-1944. Sofia, Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“.)

Кожухаров, К. (1932), Планово народно стопанство. Нови тенденции в икономическото развитие на света. София: печатница „Право“.

(Kozhuharov, K. 1932, Planovo narodno stopanstvo. Novi tendentsii v ikonomicheskoto razvitie na sveta. Sofia: pechatnitsa „Pravo“.)

Корнай, Я. (1996), Социалистическата система. Политическа икономия на комунизма. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.

(Kornay, Y. 1996, Sotsialisticheskata sistema. Politicheska ikonomia na komunizma. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“.)

Маркс, К. и Фр. Енгелс ([1848] 1999), Манифест на Комунистическата партия. София: издл Гал-Ико. (Marks, K. i Fr. Engels ([1848] 1999), Manifest na Komunisticheskata partia. Sofia: izdl Gal-Iko.)

Методиев, В. и Л. Стоянов, съставители (1990), Български конституции и конституционни проекти. София: държавно издателство „Д-р Петър Берон“.

(Metodiev, V. i L. Stoyanov, sastaviteli, 1990, Balgarski konstitutsii i konstitutsionni proekti. Sofia: darzhavno izdatelstvo „D-r Petar Beron“.)

Мизес, Л. (2011), Човешкото действие. Трактат по икономика. Четвърто преработено издание. София: издателска къща Мак.

(Mises, L. 2011, Choveshkoto deystvie. Traktat po ikonomika. Chetvarto preraboteno izdanie. Sofia: izdatelska kashta Mak.)

Моллов, Я. (1943), Общи бележки върху проекта за петгодишен земеделско-стопански план. Земеделско-стопански въпроси, г. IX, октомври 1943, с. 5-11.

(Mollov, Y. 1943, Obshti belezhki varhu proekta za petgodishen zemedelsko-stopanski plan. Zemedelsko-stopanski vaprosi, g. IX, oktomvri 1943, s. 5-11.)

Пенчев, П. (2009), Електрификацията в стопанската политика на българската държава от Освобождението до 1944 г. София: Университетско издателство „Стопанство“.

(Penchev, P. 2009, Elektrifikatsyata v stopanskata politika na balgarskata darzhava ot Osvobozhdenieto do 1944 g. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Stopanstvo“.)

Пенчев, П. (2017), Ръководено стопанство и икономическо планиране – теоретични анализи и дебати сред българските икономисти през 30-те години на XX век. Научни трудове на УНСС, т. 2, 2017, с. 129-167.

(Penchev, P. 2017, Rakovodeno stopanstvo i ikonomichesko planirane – teoretichni analizi i debati sred balgarskite ikonomisti prez 30-te godini na XX vek . Nauchni trudove na UNSS,t. 2, 2017, s 129-167.)

Петров, Л. (1999), Военновременната икономика на България 1919-1945. София: Университетско издателство „Стопанство“.

(Petrov, L. 1999, Voennovremennata ikonomika na Bulgaria 1919-1945. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Stopanstvo“.)

Ранков, И. (1942), Нуждата от общ индустриален план. Продоволствие и нормировки, г. I, кн. 1, с. 9-10.

(Rankov, I. 1942, Nuzhdata ot obsht industrialen plan. Prodovolstvie i normirovki, g. I, kn. 1, s. 9-10.)

Саздов, Д. (2012), Икономическото и социалното развитие на България в програмната политика на българската буржоазия (1879-1918 г.). София, Издателски комплекс – УНСС.

(Sazdov, D. 2012, Ikonomicheskoto i sotsialното развитие na Bulgaria v programnata politika na balgarskata burzhoazia (1879-1918 g.). Sofia, Izdatelski kompleks – UNSS.)

Станимиров, Н. (1936), Съвременната държава и плановото стопанство. Стопански проблеми, г. I, бр. 7, с. 436-440.

(Stanimirov, N. 1936, Savremennata darzhava i planovoto stopanstvo. Stopanski problemi, g. I, br. 7, s. 436-440.)

Стоянов, К. (1934), Плановото стопанство. Списание на Съюза на популярните банки, г. XIII, бр. 1, с. 18-21.

(Stoyanov, K. 1934, Planovoto stopanstvo. Spisanie na Sayuza na populyarnite banki, g. XIII, br. 1, s. 18-21.)

Филов, Б. (1986), Дневник. София: издателство на Отечествения фронт.

(Filov, B. 1986, Dnevnik. Sofia: izdatelstvo na Otechestvenia front.)

Цанков, Ал. (1940), Новият световен стопански строй. Списание на Българското икономическо дружество, г. XXXIX, кн. 9, с. 561-601.

(Tsankov, Al. 1940, Noviat svetoven stopanski stroy. Spisanie na Balgarskoto ikonomichesko druzhestvo, g. XXXIX, kn. 9, s. 561-601.)

Цанков, Ал. (1942), Трите стопански системи. Капитализъм, комунизъм и националсоциализъм. София

(Tsankov, Al. 1942, Trite stopanski sistemi. Kapitalizam, komunizam i natsionalsotsializam. Sofia)

Янчулев, Б. (1939), Черти за стопански план-производство, пазари и съобщителна система на България. Списание на Българското икономическо дружество, г. XXXVII, бр. 7, с. 418-428.

(Yanchulev, B. 1939, Cherti za stopanski plan-proizvodstvo, pazari i saobshtitelna sistema na Bulgaria. Spisanie na Balgarskoto ikonomichesko druzhestvo, g. XXXVII, br. 7, s. 418-428.)

Автономов, В., О. Ананьин и др. (2012), История Экономических Учений. Москва: Инфра-М. (Avtonomov, V., O. Ananyin i dr. 2012, Istoria Ekonomicheskikh Uchenii. Moskva: Infra-M.)

Kopsidis, M. and M. Ivanov (2015), Was Gerschenkron right? Bulgarian agricultural growth during the Interwar period in light of modern development economics. EHES Working Papers in Economic History, N 82 (July, 2015).

Mises, L. ([1922] 2012), Socialism. An Economic and Sociological Analysis. Martino Publishing.

Penchev, P. (2014), The „Alternative“ Socialism of Professor Alexander Tsankov. Economic Alternatives, Issue 2, June 2014, pp. 61-75.

ПЪТЯТ КЪМ СОЦИАЛИЗМА? ПЪРВИЯТ ПЕТГОДИШЕН ПЛАН ЗА РАЗВИТИЕ НА БЪЛГАРСКОТО СЕЛСКО СТОПАНСТВО

Пенчо Пенчев

Резюме

Авторът на студията си поставя за цел да потърси отговор на въпроса дали преди септември 1944 г. в България съществуват тенденции и политически практики, които водят към установяване на социализъм. За целта е направен анализ на Петгодишния земеделско-стопански план от 1941 г. Това, което може да се твърди въз основа на Петгодишния план е, че установяването на социалистически стопански модел в България в никакъв случай не е изненада, а принципни характеристики на този модел се подкрепят дори и от хора, които не са политически социалисти. Петгодишният план е илюстрация на съществуващо в българското общество гравитационно притегляне към социализма, като самият той посредством заложените в него политики има потенциала да ускори това движение.

Ключови думи: план, социализъм, капитализъм, България.

JEL: B20, N44, N54.

THE WAY TO SOCIALISM? FIRST FIVE-YEAR PLAN FOR DEVELOPMENT OF BULGARIAN AGRICULTURE

Pencho Penchev*

Abstract

The author of the study aims to answer the question whether before September 1944 in Bulgaria there were tendencies and political practices that lead to the establishment of socialist economic and social model. For this purpose, an analysis of the 1941 Five-year agricultural plan has been made. The main conclusion on the basis of the Five-year plan is that the establishment of a socialist economic model in Bulgaria was by no means a surprise, and that the basic characteristics of this model were supported even by people who are not political socialists. The Five-year plan is an illustration of the gravitational forces towards socialism in Bulgarian society, which has the potential to accelerate this movement through its policies.

Key words: plan, socialism, capitalism, Bulgaria.

JEL: B20, N44, N54.

* Pencho Penchev, D.Sc., Assoc. Prof., Department of Political Economy, UNWE – Sofia, email: pencho_penchev@gyuvetch.bg